

НАСІМ НІКОЛАС ТАЛЕБ

ЧОРНИЙ ЛЕБІДЬ

ПРО (НЕ)ЙМОВІРНЕ
У РЕАЛЬНОМУ ЖИТТІ

4-те видання

*Переклав з англійської
Микола Климчук*

«НАШ ФОРМАТ» · КИЇВ · 2021

УДК 336.7/519.2(075.4)

Т 16

Талеб, Насім Ніколас

Т 16 Чорний лебідь. Про (не)ймовірне у реальному житті / пер. з англ. Микола Климчук. — 4-те вид. — К. : Наш Формат, 2021. — 392 с.

ISBN 978-617-7973-02-6 (паперове видання)

ISBN 978-617-7973-03-3 (електронне видання)

Цілком очевидно, що життя — це сумарний ефект небагатьох важливих потрясінь. Згадайте своє життя. Перерахуйте важливі події й технологічні винаходи, що припали на ваш вік, і порівняйте з колись прогнозованим. Скільки їх «приїхало за розкладом»? Подивіться на особисте життя, згадайте, як вибирали професію, зустріли свою половинку, емігрували, стикнулися зі зрадою, несподівано розбагатіли або впали у злидні. Чи часто ці події відбувалися за планом?

Малоймовірна подія, яка справляє колосальний ефект, колишній трейдер Насім Талеб влучно називав Чорним лебедем. Його книжка про філософію, психологію і математику рідкісних подій стала світовим бестселером, перекладена на три десятки мов світу і розійшлася колосальним тиражем.

УДК 336.7/519.2(075.4)

Перекладено за виданням: Nassim Nicholas Taleb. *The Black Swan. The Impact of the Highly Improbable* (NY, Random House, 2010, ISBN 978-0-8129-7381-5)

Літературна редакторка *Ольга Дубчак*. Коректорка *Інна Іванюсь*. Верстальник *Денис Піорко*. Адаптація обкладинки *Володимира Шостака*. Технічний керівник *Микола Климчук*.

Надруковано в Україні видавництвом «Наш Формат» у ТОВ «Фактор-Друк», вул. Саратовська, 51, м. Харків, Україна, 61030. Свідоцтво ДК № 5496 від 23.08.2017. Замовлення № 2103209. Підписано до друку 26.05.2021. Тираж 1500 прим. Термін придатності необмежений. тов «НФ», пров. Алли Горської, 5, м. Київ, Україна, 01032, тел. (044) 222-53-49, pub@nashformat.ua. Свідоцтво ДК № 4722 від 19.05.2014. Висновок Держ. сан.-епідем. експертизи № 12.2-18-1/24128 від 19.10.2020.

Науково-популярне видання

ISBN 978-617-7973-02-6 (паперове видання)

ISBN 978-617-7973-03-3 (електронне видання)

Усі права застережено. All rights reserved

© 2012 by Nassim Nikolas Taleb

© ТОВ «НФ», виключна ліцензія на видання, оригінал-макет, 2017

ЗМІСТ

Пролог	9
--------------	---

Частина перша Антибібліотека Умберто Еко, або Як ми шукаємо підтвердження

Розділ 1. Роки навчання скептики-емпірика	25
Розділ 2. Чорний левідь Євгенії	41
Розділ 3. Спекулянт і повія	44
Розділ 4. Тисяча і один день, або Як не бути лохом	55
Розділ 5. Підтвердження-шматвердження	66
Розділ 6. Оманливість наратива	76
Розділ 7. Життя на порозі надії	96
Розділ 8. Щасливець Казанова: проблема прихованого свідчення	108
Розділ 9. Ігрова омана, або Невизначеність зануди	126

Частина друга Нам не дано передбачити

Розділ 10. Прогнози — марнота й гонитва за вітром	141
Розділ 11. Шукаємо пташиний слід	165
Розділ 12. Епістемократія... Мрія	187
Розділ 13. Апелес-художник, або Що робити, коли прогноз неможливий	196

Частина третя Сірі лебеді Крайньостану

Розділ 14. Із Середньостану в Крайньостан і назад	208
Розділ 15. Крива нормального розподілу, велике інтелектуальне шахрайство	220
Розділ 16. Естетика випадковості	241

<i>Розділ 17. Безумці Лока, або Гаусова крива не на своєму місці</i>	260
<i>Розділ 18. Невизначеність шахрая</i>	271

Частина четверта

Насамкінець

<i>Розділ 19. ЧАСОМ ТАК, А ЧАСОМ СЯК, АБО ЯК ЗРІВНЯТИ РАХУНОК ІЗ ЧОРНИМ ЛЕБЕДЕМ</i>	279
---	-----

<i>Епілог. Білі лебеди Євгенії</i>	282
--	-----

<i>Глосарій</i>	284
-----------------------	-----

Есей-постскрипtum

Про стійкість і вразливість.

Глибші філософсько-емпіричні роздуми

<i>I. Учимосся в матерії-природі, найстаршій і наймудрішій</i>	291
<i>II. Навіщо я гуляю, або Як системи стають слабкими</i>	306
<i>III. MARGARITAS ANTE PORCOS</i>	311
<i>IV. АСПЕРГЕР І ОНТОЛОГІЧНИЙ ЧОРНИЙ ЛЕБІДЬ</i>	319
<i>V. (Можливо) найкорисніша проблема в історії сучасної філософії</i> ..	327
<i>VI. Четвертий квадрант, розв'язок найкориснішої проблеми</i>	340
<i>VII. Що робити з Четвертим квадрантом</i>	345
<i>VIII. Десять принципів суспільства, стійкого до Чорних лебедів</i>	351
<i>IX. AMOR FATI: ЯК СТАТИ НЕВРАЗЛИВИМ</i>	354
<i>Подяки до першого видання</i>	356
<i>Бібліографія</i>	360

БЕНУА МАНДЕЛЬБРОТУ,
ЕЛЛІНУ СЕРЕД РИМЛЯН

Пролог*

ПРО ПТАШИНЕ ПІР'Я

До відкриття Австралії у Старому Світі вважали, що *всі* лебеді — білі, життєвий досвід повністю це підтверджував. Перший чорний лебідь, напевно, дуже здивував орнітологів (і всіх небайдужих до кольору пташиного пір'я), проте смисл цієї історії в іншому. Вона показує, наскільки обмежений урок дають нам досвід і спостереження, наскільки вразливе наше знання. Один-єдиний факт спростовує аксіому, виведену з тисячі років спостережень за мільйонами білих лебедів. Тут вистачило одного (і, кажуть, потворного) чорного лебедя**.

Облишмо логіко-філософське питання й перейдімо у сферу емпіричної реальності, яка цікавила мене з дитинства***. Те, що я називатиму Чорним лебедем (і писатиму з великої літери), — це подія, яка відповідає таким трьом ознакам.

По-перше — вона *виняткова*, абсолютно несподівана, і ніщо в минулому її не обіцяло. По-друге, вона справляє колосальний вплив (на відміну від власне

* Щоб не ламати початкового тексту, у другому виданні я оновив лише кілька покликань. Крім того, додав розлогий есей-постскриптум, де глибше розглянув філософські й емпіричні аспекти теми і прояснив деякі непорозуміння довкола концепції Чорного лебедя, які прозвучали після виходу першого видання.

** Завдяки мобільникам, які вміють знімати, читачі з усього світу направили мені купу фотографій чорних лебедів. Минулого Різдва мені подарували ящик вина «Чорний лебідь» (так собі), відеокасету (я не дивлюся відео) і дві книжки. Краще вже картинки.

*** Я скористався чорним лебедем (з маленької літери) як зрозумілою метафорою Чорнолебединих явищ (з великої літери), але не треба плутати мою проблему з проблемою науки логіки, яку порушували багато філософів. Мені йдеться не про питання винятків у логіці, а про дуже велику роль надзвичайних подій у різноманітних сферах життя. Мало того, проблема науки логіки — це про можливість винятків (чорний лебідь); мені ж йдеться про *значення* виняткового явища (Чорного лебедя), яке заперечує можливість себе передбачити й вимагає стійкості до негативних і відкритості до позитивних Чорних лебедів.

птаха). По-третє, людська природа змушує нас вигадувати їй пояснення *заднім числом*, відтак подія починає виглядати зрозумілою й передбачуваною.

Підсумуймо цю тріаду: винятковість, сила впливу і ретроспективна (а не проспективна) передбачуваність*. Ці рідкісні Чорні лебеді пояснюють майже все, що відбувається у світі: від успіху ідей і релігій до перебігу історичних подій і поворотів нашого особистого життя. Відтоді, як ми вийшли з плейстоцену — приблизно десять тисяч років тому, — значення Чорних лебедів лише зростало. Індустріальна революція тільки прискорила цей процес, адже світ почав ускладнюватися, а повсякденне життя, про яке ми дізнаємося з газет, обговорюємо й намагаємося передбачити, залишає традиційні межі далеко позаду.

Замисліться, наскільки мало вам згодилися б уявлення про світ, якби напередодні 1914 року ви захотіли спрогнозувати розвиток подій. (Тільки не обманюйте себе поясненнями, що їх товкмачать учням шкільні вчителі). Чи припустили б ви прихід до влади Гітлера й світову війну? А стрімкий крах соціалістичного табору? А наслідки поширення ісламського фундаменталізму? А вплив інтернету? А обвал ринку 1987 року (і вже зовсім несподіване піднесення)? Моді, епідемії, ідеї, поява нових мистецьких жанрів і шкіл — усім керує Чорний лебідь. Усім, що має хоч якийсь значення.

Низька передбачуваність у поєднанні з потужним впливом зробили з Чорного лебедя загадку, але моя книжка не тільки про це. Суть у тому, що ми вперто відмовляємося визнавати саме його існування! Я маю на увазі не лише вас, себе, вашого кузена Джо, а й майже всіх так званих «суспільствознавців», які добре століття тішать себе думкою, що інструментарій їхніх наук дозволяє виміряти невизначеність. Підходи «суспільних» наук до проблем реального світу дали смішні результати — я спостерігав, як це відбувається у сфері економіки й фінансів. Спитайте свого інвестиційного менеджера, що значить «ризик». Найімовірніше, він назве *критерій*, який *виключає* можливість Чорного лебедя, а отже, годиться для прогнозування ризиків так само добре, як астрологія (ми ще побачимо, як інтелектуальне шахрайство видають за математику). І так в усіх суспільних питаннях.

Ця книжка про те, що ми сліпі, коли йдеться про випадковість, особливо про масштабну. Чому ми — вчені й невчені, начальство й простолюди — бачимо мідяк і не помічаємо золота? Чому зосереджуємося на злободенному дріб'язку замість гіпотетично масштабних подій, хоча їхній вплив очевидний? І — якщо ви ще не втратили нитки — чому, читаючи газети, ви *гірше* розумієте світ?

* *Ненастання* дуже очікуваного — теж Чорний лебідь. Завважте, що за законом симетрії настання дуже малоімовірної події дорівнює ненастанню дуже ймовірної.

Цілком очевидно, що життя — це сумарний ефект небагатьох важливих потрясінь. Усвідомити роль Чорних лебедів неважко, не треба навіть підводитися з крісла (чи барного стільця). Ось вам проста вправа. Згадайте своє життя. Перерахуйте важливі події й технологічні винаходи, що припали на ваш вік, і порівняйте з колись напрогнозованим. Скільки їх «приїхало за розкладом»? Подивіться на особисте життя, згадайте, як вибирали професію, зустріли свою половинку, емігрували, стикнулися зі зрадою, несподівано розбагатіли або впали у злидні. Чи часто ці події відбувалися за планом?

Те, чого ви не знаєте

За логікою Чорного лебедя, *те, чого ви не знаєте*, набагато важливіше за те, що ви вже знаєте*. Завважте, що багато Чорних лебедів сталися й набули такого значення саме тому, що їх ніхто не чекав.

Згадаймо терористичні атаки 11 вересня 2001 року: якби 10 вересня ризик нападу визнали ймовірним, нічого не сталося б. Якби хтось усерйоз зважив на можливість таких подій, над хмарочосами-близнюками кружляли б винищувачі, у літаках поставили би бронедвері, і атаки не сталося б. Крапка. Можливо, відбулося б щось інше. Що? Не знаю.

Хіба не дивно, що подія сталася саме через те, що не мала статися? Як від цього захиститися? Коли ви щось знаєте (наприклад, що Нью-Йорк — легка мішень для терористів), ваше знання нічого не варте, якщо ворог знає, що ви це знаєте. Дивно, що в такій стратегічній грі те, що ви знаєте, може не мати жодного значення**.

Це стосується будь-яких занять. Візьмімо, наприклад, «таємний рецепт» карколомного успіху в ресторанному бізнесі. Будь цей рецепт відомий і очевидний, хтось би вже до нього додумався, і рецепт став би банальністю. Щоб обійти конкурентів, потрібно знайти ідею, до якої додумається не кожен ресторатор. Вона має бути неочевидною. Що несподіваніша ініціатива, то менше конкурентів і то успішнішим стане підприємець, який на неї наважиться. Те саме у взуттєвому й видавничому бізнесі, власне — у будь-якому бізнесі. Це стосується й наукових теорій — банальності нікому не цікаві. Успішність

* Чорний лебідь є продуктом колективних та індивідуальних епістемологічних обмежень (або викривлень), передусім віри у знання; це не об'єктивний феномен. Найбільшою помилкою в інтерпретації моєї концепції була спроба окреслити «об'єктивного Чорного лебедя», однакового для всіх спостерігачів. Події 11 вересня 2001 року були Чорним лебедем для жертв, але аж ніяк не для злочинців. У Постскрипті я додатково розглядаю цей момент.

** Ідея стійкості: чому ми формулюємо теорії, з яких виводимо проекти і прогнози, але забуваємо про стійкість самих теорій і наслідки помилок? З проблемою Чорного лебедя значно легше впоратися, якщо зосередитися на стійкості до помилок, а не на влучності прогнозів.

тих чи тих ініціатив зазвичай зворотно пропорційна передбачуваності їхніх результатів.

Згадайте тихоокеанське цунамі в грудні 2004 року. Якби воно було очікуваним, то не спричинило би стільки руйнувань — з територій удару евакуювали б людей, задіяли б систему раннього сповіщення. Коли знаєш, де впадеш, то соломку підстелиш.

Фахівці і «порожні костюми»

Нездатність передбачити аномалії означає нездатність передбачити хід історії, якщо врахувати роль аномалій у перебігу подій.

Проте поводимося ми так, ніби здатні передбачити історичні події, ба гірше — змінити хід історії. Ми прогнозуємо дефіцит пенсійного фонду й ціни на нафту на тридцять років уперед, не усвідомлюючи навіть, що не знаємо, якими вони будуть наступного літа. Наші прогностичні помилки в політиці й економіці настільки великі, що, проглядаючи історію прогнозів, я щипаю себе, аби переконатися, що це не сон. Вражають не так масштаби помилок, як те, що ми їх навіть не усвідомлюємо. Це особливо тривожить, коли ми влазимо у смертоносні конфлікти: війни непередбачувані за самою своєю природою (але ж ми цього не знаємо). Не розуміючи причиново-наслідкових зв'язків між абстрактною політикою й конкретними діями, своїм агресивним невіглаством ми можемо легко спровокувати появу Чорних лебедів, мов дитина, яка бавиться хімічними реактивами.

Наша неспроможність робити прогнози в середовищі, багатому на Чорних лебедів, у поєднанні з тим, що ситуацію загалом ніхто не усвідомлює, означає: деякі професіонали, хоч і претендують на статус експертів, ними не є. Глянувши на їхні колишні прогнози, можна сказати, що ці фахівці знаються на своєму предметі не краще за обивателів, хіба що вміють красиво говорити або, ще гірше, — забивати баки математичними химерами. Вони ж у масі своїй ходять у краватках.

Раз Чорні лебеді непередбачувані, нам слід пристосуватися до їхнього існування (замість наївних намагань їх передбачити). Ми можемо багато досягнути, якщо зосередимося на антизнанні, тобто на тому, чого не знаємо. Наприклад, зможемо упіймати позитивного Чорного лебедя, спеціально йдучи йому назустріч. У деяких сферах, як-от наукові дослідження чи венчурні інвестиції, ставити на невідоме вигідно, адже втрачаєш мало, а виграєш дуже багато. Далі ми переконаємося, що всупереч уявленням суспільствознавців, майже всі відкриття, усі більш-менш важливі технології — результат щасливого випадку, а не якогось плану. Вони були справжніми Чорними лебедями. Науковцям і підприємцям краще експериментувати й грати на принагідних можливостях, аніж покладатися на жорсткі плани. Тут я не погоджуюсь із

послідовниками Маркса й Адама Сміта: вільний ринок працює тому, що дає змогу спіймати удачу через спроби й помилки, а не отримати її у винагороду за вміння й навички. Отже, треба експериментувати за максимумом і ловити якомога більше чорнолебєдиних можливостей.

Учимося вчитися

Крім усього іншого, люди надто зосереджуються на вже відомому: ми схильні колупатися в подробицях, а не розглядати загальну картину.

Який урок винесено з терактів 11 вересня? Чи зрозуміли люди, що існують події, які в силу своєї внутрішньої динаміки не піддаються прогнозуванню? Ні. Усвідомили обмеженість життєвого досвіду? Ні. Що ж вони тоді зрозуміли? Що треба триматися подалі від ісламістів і високих будівель. Мені часто нагадують, що треба вживати практичних реальних заходів, а не теоретизувати про знання. Наскільки люди прикипають до зрозумілої їм конкретики, добре ілюструє лінія Мажино. Після Першої світової війни французи збудували лінію укріплень на шляху наступу німців, щоб убезпечитися від нового нападу, але Гітлер її просто обійшов. Історію французи вивчили на відмінно, але стали жертвою конкретної деталі. Переймаючись безпекою, вони перебрали з практичними заходами.

Ми не вчимося, що ми не вчимося — засвоїти цю думку непросто. Проблема — у структурі нашої свідомості: ми засвоюємо не правила, а факти і тільки факти. Метаправила (наприклад, правило, що ми схильні не засвоювати правил) засвоїти вже складно. Ми зневажаємо абстрактне, причому зневажаємо із пристрасстю.

Чому? Тут треба — бо це мета всієї книжки — перевернути традиційну логіку догори дригом і показати, наскільки вона не годиться в сучасному, софістикованому й дедалі *рекурсивнішому* середовищі*.

Проте є й глибше питання: для чого створено наш мозок? Схоже, нам видали не ту інструкцію з експлуатації. Таке враження, що наш мозок створений не для рефлексій і аналізу — інакше нам зараз жилося б трохи легше. З іншого боку, ми давно вимерли б, і я не вів би зараз цієї розмови. Мого пращура, задумливого інтроверта, з'їв би лев, а його кузен, не дуже метикуватий,

* Тут *рекурсивний* означає, що в нашому світі збільшується кількість контурів зворотних реакцій, він породжує події, які породжують ще більше подій (скажімо, хтось купує книжку *тому, що її купив хтось інший*). Так у планетарному масштабі виникає сніговий ком довірливих і непередбачуваних ефектів, де «переможець отримує все». У сучасному світі інформація поширюється дуже швидко і цим сприяє подібним «епідеміям». Так само якісь події можуть відбуватися *саме тому, що не мали статися*. (Нашу інтуїцію створено для середовища з простішими причиново-наслідковими зв'язками й повільнішим обігом інформації). Плейстоцен не знав такого роду випадковостей, бо соціально-економічне життя тоді було значно простішим.

але прудкий, утік би й вижив. Згадаймо, що мислення забирає багато часу й енергії (частенько вхолосту), наші пращури сотню мільйонів років жили безсловесними тваринами, а почавши хвилину тому використовувати свій мозок, людина займала його речами настільки другорядними, що й користі не помітила. Досвід підказує, що думаємо ми значно менше, ніж нам здається, — крім тих випадків, коли про це замислюємося.

Новий вид невдячності

Сумно згадувати людей, з якими історія вчинила несправедливо. Узяти, наприклад, «прókлятих поетів» — Едгара По чи Артюра Рембо. За життя їх зневажали, потім зробили з них кумирів і гвалтували ними горопашних школярів. (Є навіть школи, названі на честь неуків). На жаль, визнання наздогнало поетів запізно — уже тобі ані радості, ані жіночих сердець. Однак є персонажі, до яких життя поставилося ще несправедливіше, — про їхній героїзм ми й гадки не маємо, хоча вони врятували нам життя чи відвернули катастрофу. Вони не лишили по собі жодного сліду та й самі не знали своєї заслуги. Ми пам'ятаємо мучеників за якусь знамениту справу, але не знаємо за тих, хто вів невідому нам боротьбу, — саме тому, що вони досягли успіху. «Прókляті поети» — дрібниця на фоні такої чорної невдячності. У нашого непомітного героя складається враження, що він геть нікому непотрібний. Прове́дімо для ілюстрації уявний експеримент.

Уявімо сміливого, впливового, розумного, прозорливого й наполегливого законодавця, який проштовхнув закон, чинний по всьому світу з 10 вересня 2001 року. Згідно з цим законом, усі кабіни пілотів мають бути обладнані куленепробивними дверима (бідолашним авіакомпаніям це влетіло в добру копійку) на той випадок, якщо терористи вирішать протаранити літаком Всесвітній торговий центр у Нью-Йорку. Я знаю, що це маячня: у світі немає розумних, сміливих, прозорливих і наполегливих законодавців, але на те експеримент і уявний. Персонал авіалінії теж не в захваті від цього закону — він ускладнює їм життя. Але він запобіг би теракту 11 вересня.

Людині, яка запровадила замки на дверях у кабіну пілотів, не поставлять пам'ятника в парку, її не згадають незлим тихим словом у некролозі — «Джо Сміт, який запобіг терактам 11 вересня, помер від загострення хвороби печінки». Цілком може бути, що народ за активної підтримки пілотів домігся б звільнення нашого надміру завбачливого героя з посади — а нема чого придумувати дорогі дурниці. *Голос, що кличе в пустелі.* Він піде у відставку з депресією, вважатиме себе невдахою й помре з думкою про те, що не зробив нічого корисного. Хотів би я провести чоловіка сього в останню путь, але, читачу, я не можу його знайти. А визнання повернуло б йому радість життя. Повір-

те, навіть той, хто цурається визнання, відділяє працю від плодів її, — навіть він реагує на визнання викидом серотоніну. Бачите, як винагородили нашою непомітного героя: його не потішить навіть власна гормональна система.

А тепер повернімося до подій 11 вересня. Кому в результаті роздали похвали? Тим, кого показали по телевізору: тим, хто поводився героїчно, і тим, хто прагнув переконати, що поводився героїчно. До останніх належить голова Нью-Йоркської фондової біржі Річард Грасо — він «урятував» біржу й за це отримав величезний бонус (у розмірі *кількох тисяч* середньостатистичних зарплат). Для цього було досить ударити на камеру у дзвін, який сигналізує про початок торгів (телебачення, як ми переконаємося, — носій несправедливості й одна з головних причин нашої нездатності розгледіти Чорних лебедів).

Кого винагородять — керівника центрального банку, який не допустив економічного спаду, чи того, хто «виправив» помилки попередників і випадково опинився на посаді в період економічного піднесення? Кого цінують більше: політика, який уникнув війни, чи того, хто розпочав нову (і кому пощастило виграти)?

Ту саму перекошобочену логіку ми спостерігали, говорячи про цінність невідомого. Усі розуміють, що на першому місці має стояти профілактика, а не лікування, однак ніхто за неї не виславляє. Ми возвеличуємо тих, чие ім'я лишилося в історії, коштом тих, про кого історики не дізналися. Ми, люди, — не просто поверхові (це можна поправити), а й дуже несправедливі.

Життя — штука незвичайна

Ця книжка — про невизначеність; автор вважає, що рідкісна подія *дорівнює* невизначеності. Твердження, що слід у першу чергу вивчати рідкісні й екстремальні події, може прозвучати категорично, але я поясню. Існує два підходи до будь-якого явища. Перший — виключити екстраординарне й зосередитися на «нормальному». Дослідник абстрагується від «винятків» і вивчає звичайні випадки. Другий підхід полягає в тому, що для розуміння будь-якого феномену треба насамперед розглянути його крайні прояви — особливо якщо вони мають величезний кумулятивний ефект, як-от Чорний лебідь.

«Звичайне» мене не цікавить. Хочете зрозуміти темперамент, моральні принципи й манери свого друга — подивіться, як він тримає удар випробувань, бо в теплиці повсякденності нічого не побачиш. Ви зможете оцінити небезпечність злочинця, спостерігаючи його поведінку протягом *звичайного* дня? Що таке здоров'я, не збагнути без хвороб і епідемій. Нормальність дуже часто неважлива.

Майже все в нашому суспільному житті — результат рідкісних, але впливових потрясінь і стрибків. А проте ж, більшість соціологів вивчають «нормаль-

не» й спираються на криві нормального розподілу, які тут мало чим допомагають. Чому? Бо «гаусова крива» не враховує — і неспроможна врахувати — великих відхилень, однак заряджає нас упевненістю в перемозі над невизначеністю. Я називатиму це виш — Великим інтелектуальним шахрайством.

ПЛАТОН І ПЕДАНТ

Юдейська війна в першому столітті нашої ери почалася зокрема й тому, що римляни зажадали від євреїв установити статую Калігули в Єрусалимському храмі в обмін на те, що встановлять статую єврейського бога Ягве в римських храмах. Римляни не розуміли, що євреї (а згодом і левантійські монотеїсти) мислять *бога* як абстрактну, всеосяжну сутність, яка не має жодного стосунку до антропоморфного, надто людського образу, що виникав в уяві римлян при слові *deus*. Важливий момент: єврейський бог не надавався до символічного зображення. Так само й те, що люди називають «невідомим», «неймовірним» або «невизначеним», я вважаю чимось принципово іншим. Це не якась конкретна й визначена категорія знань, парафія педантів, а якраз навпаки — відсутність (і обмеженість) знання. Це — пряма антитеза знання. Уникаймо термінів, що стосуються знання, у спробах описати його антипод.

Платонізмом — мій реверанс ідеям (і особистості) античного філософа Платона — я називаю схильність людей концентруватися на чистих і чітких формах типу трикутників, соціальних поняттях типу утопій (тобто суспільств, організованих за «розумним» планом) чи навіть національностей. Оселившись у нашому мозку, усі ці інтелектуальні побудови витісняють менш елегантні об'єкти аморфної і нечіткої природи (цю ідею я розвиватиму далі по тексту).

Платонізм змушує нас вірити, ніби ми розуміємо більше, ніж насправді. Але не завжди. Я не кажу, що платонівських форм не існує. Моделі й конструкції, тобто інтелектуальні карти реальності, не завжди хибні, річ у тому, що не скрізь вони годяться. Проблема в тому, що а) наперед не знати, *де саме* на карту не можна покладатися, б) помилки небезпечні серйозними наслідками. Такі моделі схожі на ліки, які викликають рідкісні, але дуже важкі побічні ефекти.

Платонівська складка — це тонкий лід, на якому платонівський спосіб мислення контактує з хаосом реальності, де розрив між тим, що ви знаєте, і тим, що ви нібито знаєте, стає небезпечно великим. Саме звідси злітає Чорний лебідь.

Позанудствую

Про режисера Лукіно Вісконті розповідали, що коли актор у його фільмі вказував на закриту скриньку, де за сюжетом мали лежати ювелірні прикраси, то в ній лежали справжні коштовності. Дієвий спосіб ужити акторів у роль. Думаю, що режисерські забаганки Вісконті були продиктовані естетичним смаком і прагненням справжності — зрештою, не годиться обманювати глядачів.

У цьому нарисі я розвиваю одну оригінальну ідею, тому він не є вторинною переробкою чужих думок чи новою упаковкою для них. І взагалі, есеїстичний жанр передбачає принагідні роздуми, а не наукову доповідь. Коли тема здається мені надто нудною, щоб про неї писати, то й читачу буде нудно про неї читати. Тому даруйте, якщо я омину кілька банальних тем. (До того ж, тікаючи від нудьги, можна заодно й відцідити несуттєве).

Порожні балачки. Ті, кого в університеті перевантажили (або недовантажили) лекціями з філософії, можуть заперечити, що факт існування Чорного лебедя не спростовує теорії про *білизну всіх лебедів*, адже цей чорний птах формально не є лебедем, бо саме поняття «лебідь» передбачає білизну. Справді, запеклі читачі Вітгенштейна (і коментарів до коментарів на твори Вітгенштейна) схильні перебільшувати роль мови. Звісно, лінгвістичні фіоритурі важливі, якщо ваша мета — стати солістом на філософському факультеті, але для нас, практиків, які ухвалюють рішення в реальному світі, це заняття на вихідні. У розділі «Невизначеність шахряя» я поясню, що, попри інтелектуальну забавність цих вправ, з понеділка до п'ятниці для нас є важливіші інші речі. Кабінетні мислителі, яким нечасто доводиться ухвалювати рішення в ситуації невизначеності, не відрізняють важливе від неважливого; це стосується й тих, хто досліджує проблему невизначеності (а часом їх у першу чергу). Практикою невизначеності я називаю піратство, біржову торгівлю, професійну гру в казино, роботу певних підрозділів мафії або банальне серійне підприємництво. Я не приймаю ні «сферичного скептицизму у вакуумі», з яким нічого не поробиш, ні жонгливання мовною проблематикою, через яку сучасна філософія геть відірвалася від тих, кого зверхньо називають «широкими масами». (Погано чи добре, але в минулому ті рідкісні філософи й мислителі, яким не пощастило мати незалежний шматок хліба, мусили покладатися на меценатів. Нинішні ж браміни абстрактних наук залежать від колег по Касталії, зовні їх ніхто не перевіряє. Часом це дає патологію, і дослідження перетворюються на ярмарок марнославства. Стара система мала вади, але й не давала мислителям відірватися від реальності).

Філософ Една Ульман-Маргаліт помітила мою непослідовність і попросила обґрунтувати метафору «Чорний лебідь» на позначення невідомого, абстракт-

ного й неконкретного — білих ворон, рожевих слонів чи братів по розуму в галактиці Андромеди. Так, вона схопила мене за руку. Тут є суперечність. Я — оповідач історій і волюю викладати свої думки в коротких замальовках, ілюструючи заодно людську легковірність і схильність до небезпечних спрощень, що їх, хочеш не хочеш, криє в собі будь-який наратив*.

Проти історії немає зброї, крім іншої історії. Метафори й історії набагато сильніші (на жаль) за ідеї. Їх легше запам'ятовувати й приємніше читати. Якщо вже йти війною на так звані «наративні дисципліни», то найкращою зброєю теж буде наратив.

Ідеї з'являються й зникають, історії — залишаються.

У СУХОМУ ЗАЛИШКУ

«Погані герої» моєї книжки — не просто «крива Гауса» чи наївні статистики, і навіть не платоніфіковані учені, які дурять себе теоріями. Я хочу навести різкість на справді важливі речі. Сучасне життя на цій планеті вимагає значно більшої уяви, ніж видала людині природа. Нам бракує уяви, і ми душимо її в інших.

Завважте, що я не застосовую дурний метод збору «підтверджувальних фактів». У п'ятому розділі я поясню, чому перевантаженість прикладами — це наївний емпіризм: уставлений в оповідь набір анекдотів ще не є доказом. Ті, хто шукає підтверджень, знайдуть їх у достатній кількості, щоб обманути себе й своїх колег**. Ідея Чорного лебедя спирається на структуру випадковості в емпіричній реальності.

Підсумуймо. У цьому (цілком особистому) есеї я висуюю сміливе твердження, яке суперечить багатьом нашим розумовим звичкам. А саме: що світом керують крайнощі, невідоме й малоймовірне (малоймовірне з нашого погляду, але ми при цьому гаємо час на порожні балачки, зосереджуємося на вже відомому й повторюваному). Екстремальні події — ось що має стати точкою відліку, ми ж уважаємо їх винятками й поспішаємо запхати під килим. Мало того, я зухвало (і без великої радості) стверджую, що незалежно від прогресу й приросту знань, чи то й через них, майбутнє ставатиме деда-

* Метафора чорного лебедя — геть не нова, хоч її і часто приписують то Поперу, то Мілю, то Г'юму, то ще комусь. Мені вона сподобалася співзвучністю з древнім образом «рідкісного птаха». Наприклад, римський поет Ювенал пише про «птаха рідкісного, як чорний лебідь» (*gaga avis in terris nigroque simillima cygno*).

** Красномовні цитати з мертвих класиків, наведені на підтримку якоїсь думки, — це теж наївний емпіризм. Якщо пошукати, завжди знайдеться влучний вислів на вашу користь. Але так само знайдеться й інший мертвий філософ, який сказав абсолютно протилежне. За винятком реплік Йогі Бери, я майже завжди цитую людей, з якими не погоджуюся.

лі менш передбачуваним, тоді як людська природа й соціальні «науки» ніби змовилися приховати від нас цю обставину.

Як побудовано цю книжку

Книжку побудовано за простою логікою: від суто літературного (і за тематикою, і за стилем) початку до суто наукового (за тематикою, але не за стилем) завершення. У частині першій і на початку частини другої йтиметься про психологію. Про бізнес і природничі науки — у другій половині частини другої і в частині третій. Частину першу — «Антибібліотека Умберто Еко» — присвячено тому, як ми сприймаємо історичні й поточні події і які викривлення притаманні цьому сприйняттю. Частина друга — «Нам не дано передбачити» — про помилки стосовно майбутнього, приховані обмеження окремих «наук», і про те, що ж нам із цими обмеженнями робити. У частині третій — «Сірі лебеді Крайньостану» — глибше розглянуто феномен екстремальних подій, природу «кривої нормального розподілу ім. Гауса» (велике інтелектуальне шахрайство) і тих теорій у природничих і соціальних науках, які можна зібрати під умовною назвою «складні системи». Частина четверта — «Насамкінець» — буде дуже короткою.

Я несподівано отримав величезне задоволення від роботи над цією книжкою. Вона якось сама собою написалася. Сподіваюся, читач відчує те саме. Варто сказати, мені сподобався політ у стратосферу чистих ідей після років активного бізнесменського життя, сповненого всіляких обмежень. Після виходу цієї книжки я збираюся полишити марноту публічної діяльності й віддатися своїм філософсько-науковим ідеям у блаженній тиші.

ЧАСТИНА ПЕРША

**АНТИБІБЛІОТЕКА
УМБЕРТО ЕКО,
АБО ЯК МИ ШУКАЄМО
ПІДТВЕРДЖЕННЯ**

Письменник Умберто Еко належав до тих небагатьох учених, які можуть похвалитись енциклопедичними знаннями, проникливим розумом і при цьому — ненудні. У нього величезна бібліотека (тридцять тисяч книжок), і гості, побачивши її, діляться на дві категорії. Одні вигукують: «Ого! Синьйоре проффессоре дотторе Еко, яка у вас бібліотека! Скільки книжок ви прочитали?» Інші — їх крихітна меншість — розуміють, що приватна бібліотека не примха самозакоханого інтелектуала, а професійний інструмент. Непрочитані книжки куди важливіші за прочитані. Бібліотека має вмщати стільки *невідомого*, скільки дозволяють вам фінанси, іпотечні умови й ситуація на ринку нерухомості. Рік за роком ваші знання й бібліотека ростимуть, і дедалі щільніші ряди непрочитаних книжок грізно дивитимуться на вас. Власне, що більше ви знаєте, то більше буде полиць із непрочитаними книжками. Назвімо цю колекцію *антибібліотекою*.

Ми схильні сприймати свої знання як приватну власність, яку слід охороняти й захищати. Це ніби красиве пір'я у пташок — просуває в ієрархії. Схильність зосереджуватися на вже відомому, яка так дратувала бібліофіла Еко, — властивість всіх людей, вбудована в розумові механізми. Ніхто не розсилає антирезюме з переліком усього невивченого й незасвоєного на досвіді (цю роботу ми лишаємо конкурентам, а було б непогано, якби самі так робили). За аналогією з цією бібліотечною логікою варто було б перевернути навспак і логіку знання. Завважте, що Чорний лебідь з'являється тому, що ми не здатні оцінити ймовірність несподіваного, усі ці непрочитані книжки; тому, що ми переоцінюємо вже відоме.

Назвімо такого антинауковця — того, хто на перше місце ставить непрочитані книжки й не вважає своє знання скарбом, власністю чи засобом самоствердження, — скептиком-емпіриком.

У кількох наступних розділах я говоритиму про те, як ми ставимося до знання і чому віддаємо перевагу історіям, а не досвіду. У розділі 1 я розповім про Чорного лебедя у світлі моєї власної пристрасі. У розділі 3 розмежую два види випадковості. У розділі 4 швиденько повернуся до витоків проблеми Чорного лебедя — схильності людей узагальнювати побачене. Потім викладу три аспекти однієї чорнолебединої проблеми: а) *установка на підтвердження* — це про схильність зневажати непрочитану частину бібліотеки й брати до уваги тільки те, що підтверджує наше знання, а не незнання (це розділ 5); б) *оманливість наратива* — це про владу над людиною історій і сюжетів (розділ 6); в) як емоції заважають нам робити висновки (розділ 7); і г) *проблема прихованих доказів* — про те, якими хитрощами історія приховує від нас Чорних лебедів (розділ 8). У розділі 9 я доведу, наскільки небезпечно черпати «знання» зі світу ігор.

Роки навчання скептика-емпірика

Анатомія Чорного Лебедя — Тріада затьмарення — Читати книжки з кінця — Дзеркало заднього виду — Усе можна пояснити — Завжди розмовляйте з водієм (тільки обережно) — Історія не повзе, а стрибає — «Це було так несподівано» — Дванадцятигодинний сон

Раз це не автобіографія, я пропущу сцени війни. Та й будь це автобіографією, я все одно їх пропустив би. З кінематографом чи мемуарами досвідчених шукачів пригод особливо не позмагаєшся, я краще триматимусь своєї парафії — випадковості й невизначеності.

АНАТОМІЯ ЧОРНОГО ЛЕБЕДЯ

Тисячу років на східному узбережжі Середземного моря, що його називали Syria Libanensis, або Ліванськими горами, жили в сусідстві десятки різних народностей, сект і племен — просто диво. Ця місцевість мала більше спільного з Левантом (тобто східним Середземномор'ям), ніж із континентальним Близьким Сходом (морем ходити легше, ніж у горах). Левантійські міста жили переважно з торгівлі. Люди трималися правил, бо торгівля залежала від миру, громади активно контактували між собою. Тисячоліття миру іноді затьмарювали дрібні конфлікти *всередині* мусульманських і християнських спільнот, значно рідше виникали конфлікти між християнами й мусульманами. На відміну від еллінізованих торгових міст, у горах жили різного роду релігійні меншини, які воліли триматися подалі від православних і мусульманських ортодоксів. Гірська місцевість — ідеальна схованка, хіба що на цей самий шматок кам'янистої нерухомості претендуватимуть інші біженці. Мозаїку тутешніх культур і релігій вважали взірцем мирного співіснування: християни всіх деномінацій (мароніти, вірмени, сирійські православні, навіть греко-католики на додачу до купки римо-католиків, які осіли там після Хрестових походів); мусульмани (шіїти і суніти); друзи і купка юдеїв. Як тут не навчитися толерантності. Пам'ятаю, у школі розповідали, наскільки ми цивілізованіші й мудріші за балканські народи — ті, крім того, що рідко миються, ще й постійно ворогують між собою. Здавалося, що ми нарешті досягли стабільної рівнова-

ги, бо ж довго йшли шляхом прогресу й терпимості. Слова «баланс» і «рівновага» звучали звідусіль.

Мої батьки походили з православної сирійської громади, останнього форпосту Візантії на півночі Сирії, з місцевості, яку тепер називають Ліваном. Нагадаю, що візантійці називали себе ромеями, тобто римлянами. У наших ліванських передгір'ях вирощують оливи, ми загнали християн-маронітів у гори під час знаменитої битви при Аміоні, селищі моїх предків. Від часів арабського вторгнення в VII столітті ми мирно співіснували з мусульманами, хіба що іноді клопоту завдавали набіги ліванських маронітів з гір. Завдяки якомусь візантійському (у сенсі хитромудрому) договору між арабськими правителями й візантійським імператором ми платили податки обом сторонам і мали захист з двох боків. Так ми прожили в мирі без великої крові тисячу років: наша остання серйозна проблема — хрестоносці, а не араби-мусульмани. Арабів цікавила війна (і поезія), турків-османів, які їх потім витіснили з регіону, — війна (і розваги), тож вони спокійно залишили нам нудотну торгівлю й безневинні заняття науками (наприклад, переклад арамейських і грецьких текстів).

Країна Ліван, у якій ми несподівано опинилися після розпаду Османської імперії на початку XX століття, виглядала стабільним раєм. До того ж, кордони провели так, що християни опинилися в більшості. І раптом люди увірували в національну державу*. Місцеві християни переконали себе, що вони є опорною стіною західної культури, тільки з вікном на Схід. Показовий приклад статичного мислення: ніхто не брав до уваги динаміки народжуваності в різних спільнотах, усім здавалося, що християни завжди будуть у невеличкій більшості. Колись левантійці отримали були римське громадянство, і апостол Павло, сирієць, зміг вільно подорожувати стародавнім світом. Люди швидко звикали до хорошого: відкрита до світу країна, красиве життя, заможна економіка, помірний клімат, наче в Каліфорнії, засніжені гори над Середземним морем. Сюди зліталася безліч шпигунів (як радянських, так і західних), повій (блондинок), письменників, наркоділків, шукачів пригод, гравців, тенісистів, гірськолижників і негоціантів — людей усіх суміжних професій. Вони поводитися, як герої перших фільмів про Джеймса Бонда; у ті часи плейбої курили, пили й замість спортзалу воліли зайти до кравця.

Був і головний атрибут раю — ввічливі таксисти (хоч сам я такого й не пригаду). Що тут поробиш, у минулому й трава була зеленішою.

* Дивуєшся, наскільки швидко й ефективно можна створити національність за допомогою прапора, кількох промов і національного гімну. Я й досі уникаю означення «ліванець» і віддаю перевагу ширшому «левантієць».

Я не встиг посмакувати місцевим життям, адже рано став бунтівником-ідеалістом, культивував аскезу, не сприймав похвальби багатством, а притаманна левантійській культурі тяга до розкошів і зацикленість на грошах викликала в мене алергію.

Підлітком я мріяв про життя у великому місті, де нема стільки джеймсів бондів. Однак у місцевій інтелектуальній атмосфері вчувалося щось особливе.

Я вчився у французькому ліцеї, який давав середню освіту анітрохи не гіршу, ніж у будь-якій паризькій школі, навіть із французької мови. Там викладали рафіновану французьку мову: як у дореволюційній Росії, левантійські аристократи християнської і юдейської віри від Стамбула до Александрії говорили й писали класичною французькою, мовою обраних. Найбільш упривілейовані їхали вчитись у Францію, як-от обидва мої дідусі — дідусь по батькові й мій тезка в 1912 році, а дідусь по матері — 1929-го. Дві тисячі років тому з тих самих снобістських міркувань левантійські аристократи писали грецькою, а не рідною арамейською. (Новий Заповіт писано мовою антіохійської аристократії, настільки специфічною подобою грецької, що аж Ніцше завважив: «Бог слабенько говорив по-грецьки!»). Після занепаду еллінізму вони перейшли на арабську. Словом, крім «раю», наша країна вважалася дивовижним перехрестям культур, що їх оптом іменують «східною» та «західною».

Слово і діло

Характер мій викристалізувався, коли в п'ятнадцять років я потрапив у тюрму за те, що під час студентських заворушень (нібито) кинувся з каменюкою на поліцейського — інцидент загострювався тим, що на той час мій дідусь служив міністром внутрішніх справ і саме він підписав наказ нас розігнати. Одного з бунтівників застрелили, коли в якогось поліцейського поцілили каменем, і той у паніці відкрив хаотичну стрільбу. Пам'ятаю, я був тоді серед заводіїв і аж зрадів арешту, натомість мої друзі боялися і в'язниці, і реакції батьків. Утім, нам таки вдалося налякати уряд, і всіх амністували.

Здатність відстоювати переконання і не йти на поступки заради чужого спокою й чужих почуттів — річ корисна. Я лютував, і мені було байдуже до того, що подумаютть батьки (і дідусь). Я їх не на жарт злякав і вже не міг собі дозволити відступити чи засумніватися. Якби я не проявляв відкрито непоко-ру, а приховав свою участь у заворушеннях (як це зробили мої друзі) і мене потім викрили, — упевнений, мене зневажали б. Одна справа — кидати виклик суспільству демонстративним одягом, що соціологи й економісти називають «дешевим бунтом». Зовсім інша — довести готовність на ділі обстоювати свої переконання.

Батькового брата мої політичні ідеали не дуже хвилювали (як прийшло, так і піде). Його обурювало те, що я використовую їх як привід одягатися недбало. Неелегантний племінник ображав його естетичні почуття.

Те, що всі дізналися про мій арешт, мало ще один плюс: зникли стимули для звичайного підліткового бунтарства. Довівши готовність діяти, я зрозумів, що вигідніше бути хорошим «розсудливим» хлопчиком. Можна дозволити собі ввічливу і вальяжну поведінку, коли знаєш, що в разі потреби ти здатен на несподіваний учинок: подати в суд або вдарити ворога просто, щоб довести, що твої слова не розходяться з ділом.

Убитий «рай»

Кілька куль і мінометних снарядів — і ліванський «рай» зник, мов не було. Через кілька місяців після мого арешту, після тринадцяти століть дивовижного співіснування різних народів Чорний лебідь, прилетівши нізвідки, перетворив цей край на пекло. Між християнами й мусульманами, на бік яких стали палестинські біженці, спалахнула запекла громадянська війна. Кошмар полягав у тому, що бої йшли в центрі міста, просто в житлових кварталах (моя школа стояла мало не в епіцентрі бойових дій). Конфлікт тривав півтора десятиліття. Не буду вдаватися в подробиці. Можливо, саме винайдення артилерії й іншої потужної зброї перетворило те, що в епоху мечів і рапір обмежалося б кількома сутичками, на лавину неконтрольованої ворожнечі та помсти.

Крім фізичних руйнувань, які нескладно поправити за допомогою енергійних підприємців, продажних політиків і наївних акціонерів, війна геть змела той вишуканий флер, завдяки якому левантійські міста три тисячі років зберігали репутацію інтелектуальних центрів. Християни залишали ці краї ще з османських часів, перебиралися на Захід, брали західні імена й розчинялися в місцевому населенні. Тепер утікачів побільшало. Кількість освічених людей впала нижче певного критичного рівня. Країна перетворилася на пустку. Витік мізків важко надолужити, і стару культуру, швидше за все, утрачено назавжди.

Зоряна ніч

Коли наступного разу зникне світло, утіште себе, подивившись на небо. Ви його не впізнаєте. Під час війни в Бейруті часто вимикали електрику. Поки люди не запаслися генераторами, одна частина неба вночі лишалася чистою — не було світлового шуму. Це було небо над районом, далеким від зони бойових дій. Позбавлені телебачення люди виходили дивитися на спалахи нічних баталій. Здавалося, нудний вечір лякає їх більше, ніж ризик потрапити під бомбу.

Зірки світили дуже яскраво. У школі нам розповідали, що планети перебувають в еквілібріумі, тобто рівновазі, тому не треба боятися, що зірки неспо-

дівано упадуть на голову. Мені це нагадувало розповіді про «унікальну історичну стабільність» Лівану. Сама ідея непорушної рівноваги здавалася мені сумнівною. Я дивився на сузір'я й не знав, чому вірити.

ІСТОРІЯ І ТРІАДА ТЕМНИХ МІСЦЬ

Історія — непрозора. Ми бачимо лише результат, але не причиново-наслідковий сценарій подій, не їхній генератор. Нашому розумінню історії від природи притаманна неповнота, адже ми не можемо зазирнути під кришку й побачити, як працює її механізм. Те, що я називаю генератором історичних подій, відрізняється від самих подій. Так думки богів неможливо збагнути з їхніх вчинків, бо незнані шляхи господні.

Схожий розрив існує між стравою на столі в ресторані й процесом на кухні. (Коли я востаннє заходив у китайський ресторанчик на Канал-стріт на Мангетені, я бачив, як із кухні вибіг пацюк).

Осягнути історію людині заважають три обмеження. Я називаю їх *тріадою темних місць*:

- а) ілюзія розуміння, тобто хибне переконання, ніби ми розуміємо, що відбувається у світі, який набагато складніший (і хаотичніший), ніж нам здається;
- б) ретроспективне викривлення, тобто схильність оцінювати події тільки постфактум, ніби вони відображаються у дзеркалі заднього виду (історія в підручниках виглядає зрозумілішою й упорядкованішою, ніж в емпіричній реальності);
- в) перебільшення фактів і ролі учених авторитетів, особливо коли вони категоризують (вони, іншими словами, «платоніфікують»).

Ніхто не знає, що відбувається

Перший елемент тріади — патологічна віра в те, що наш світ зрозуміліший, пояснюваний і, відповідно, передбачуваніший, ніж є насправді.

Дорослі весь час повторювали, що війна, яка протривала майже сімнадцять років, закінчиться «за кілька днів». Вони були цілком упевнені у своїх прогнозах. Про це ж свідчила й велика кількість біженців, котрі пересиджували війну в готелях та інших тимчасових помешканнях на Кіпрі, у Греції, у Франції. Один мій дядько розповідав, що тридцять років тому багаті палестинці, тікаючи в Ліван, вважали цей варіант *винятково тимчасовим* (більшість із тих, хто досі живий, усе ще там, хоч минуло вже шістьдесят років). Але на питання, чи не затягнеться наша війна, він відповів: «Ні, що ти. У нас усе по-іншому; завжди було по-іншому». Чужий приклад його ніби не стосувався.

Подібна сліпота — поширена у біженців середнього віку. Пізніше, вирішивши, що це не для мене й треба покласти край одержимості своїм корінням (а коріння вигнанців дуже глибоко вростає в їхні «я»), я почав читати емігрантську літературу саме для того, щоб вирватися з пастки всеохопної і нав'язливої ностальгії. Емігранти, як правило, стають заручниками своїх ідилічних спогадів: сидять у компанії інших в'язнів минулого й говорять про батьківщину, закусуючи традиційними стравами під звуки народної музики. Вони постійно перебирають в уяві альтернативні сценарії, які завадили історичній трагедії: «Якби шах не призначив цього недоумка прем'єр-міністром, ми сиділи б удома». Ніби трагічний поворот мав одну конкретну причину і її можна було усунути. Я розпитував усіх переселенців, кого зустрічав, — майже всі поводитись однаково.

Усі чули про кубинських біженців, які в шістдесятих утекли від режиму Кастро й пересиджували в Маямі. Вони приїхали «на кілька днів», але й досі живуть у чемоданному настрої. Чи про іранських біженців, які втекли з Ісламської республіки 1978 року в Париж і Лондон, думаючи, що це коротка відпустка. Скоро півстоліття, проте вони й досі чекають, що повернуться. Багато росіян-емігрантів, які втекли від більшовиків у 1917-му, як-от Владімір Набоков, оселилися в Берліні, щоб було не так далеко повертатися. Сам Набоков усе життя прожив у тимчасових помешканнях, спершу убогих, потім розкішних, і помер у готелі «Монтре-Палас» на Женевському озері.

Звісно, біженців п'янили надії, але річ і в проблемі знання. Динаміку ліванського конфлікту передбачити було неможливо, та всі без винятку люди, які давали оцінку подіям, вважали, що розуміють ситуацію. Кожен божий день траплялися події, які не вписувалися в жодні прогнози, але ніхто цього не усвідомлював. Багато речей у світлі старого досвіду здавалися божевіллям. Але постфактум божевіллям їх уже не вважали. Подібні пояснення «заднім числом» нівелюють справжнє значення рідкісних подій і створюють ілюзію передбачуваності. Згодом я зіштовхнувся з тією самою ілюзією розуміння у світі бізнесу й фінансових ринків.

Історія не повзе, вона стрибає

Згадуючи потім війну й формулюючи ідеї про сприйняття випадкових подій, я дійшов висновку, що наш мозок — це дивовижний пояснювальний механізм, він може пояснити майже все, розтлумачити будь-який феномен, але не здатен осмислити непередбачуваність. Ліванські події не мали пояснення, але розумні люди вважали, що можуть усе пояснити. Постфактум. Мало того: що розумніша людина, то переконливіше звучало її пояснення. Та найсумніше те, що всі ці думки й коментарі виглядали логічними й послідовними.

Отже, я залишив країну Ліван у п'ятнадцять років, але там лишилося багато родичів і друзів, тому я часто провідував їх, особливо в період воєнних дій. Війна не йшла безперервно: іноді бої припиняло «остаточне» перемир'я. У неспокійні періоди я гостріше відчував своє коріння й прагнув частіше приїжджати та підтримати тих, хто лишився вдома, адже вони болюче переживали кожен від'їзд і заздрили менш принциповим друзям, які знайшли безпеку й заможне життя за кордоном і приїздили тільки у відпустку під час перемир'їв. Живучи за межами Лівану в той час, коли там гинули люди, я не міг ні працювати, ані читати, але — як це не парадоксально — саме в Лівані я найменше думав про війну і без жодних докорів сумління вирушав в інтелектуальну одісею. Цікаво, що під час війни ліванці активно розважались і плекали ще більшу любов до розкошів, через що й повертатися додому було приємно, попри воєнні дії.

Тоді в мене виникло кілька непростих питань. Хто міг передбачити, що народ, який вважався взірцем толерантності, раптом перетвориться на зграю дикунів? Чому ця переміна сталася так зненацька? Спершу я гадав, що ліванську війну, на відміну від інших конфліктів, справді неможливо було передбачити, а левантійці надто строкате плем'я, тому й не вкладається в стереотипи. Та потім, коли почав аналізувати великі події в історії людства, я поступово усвідомив, що непередбачуваність властива не лише моїм співвітчизникам.

Левант завжди спеціалізувався на виробництві доленосних подій, несподіваних для всіх. Хто міг передбачити, що християнство стане домінантною релігією в Середземноморському басейні, а потім і в західному світі? Тодішні римські хроністи просто не помітили нову релігію — історики християнства дивуються, що сучасники майже не залишили про неї згадок. Мало хто з впливових людей серйозно поставився до юдея-еретика і навіть припустити не міг, що його ідеї залишаться в історії. До нас дійшла одна-єдина згадка про Ісуса з Назарета в «Юдейській війні» Йосифа Флавія, та й ту міг потім вставити набожний копіїст. А що про молодшу на сімсот років релігію-конкурентку? Хто міг передбачити, що за кілька років групка кочовиків створить гігантську імперію й рознесе закони ісламу від Індійського субконтиненту до Іспанії? Поширення ісламу (тобто його третього ізводу, якщо бути точним) стало ще більшою несподіванкою, ніж розквіт християнства. Багато істориків не бачать раціональних пояснень такої швидкості. Жорж Дюбі, наприклад, дивувався, як «один удар мечем» знищив десять століть левантійського еллінізму. Пізніше його колега по кафедрі історії в Колеж де Франс Поль Вейн дотепно порівняв релігії з бестселерами, підкресливши непередбачуваність явища. Збої в плавному ході подій завдають історикам клопоту: ретельне вивчення минулого в усіх його деталях не розкриває логіки історії, а створює ілюзію її розуміння.

Історія і суспільство розвиваються не поповзом, а стрибками. Між поворотними моментами майже нічого суттєвого не відбувається. Проте всі ми (з істориками включно) віримо в прогнозовані, дрібні поступові зміни.

Я раптом збагнув, і відтоді живу з цим переконанням, що людина — це чудовий механізм для ретроспекцій, і ми віртуози самообману. З кожним роком я дедалі більше в цьому переконуюся.

Любий щоденнику: про історію навпак

Події постають перед нами у спотвореному вигляді. Замисліться над природою інформації: з мільйонів і навіть трильйонів маленьких фактів, що передують події, лише кілька визначають потім наше ставлення до неї. Наша пам'ять обмежена й вибіркова, тому ми схильні запам'ятовувати тільки те, що згодом зв'яжеться з подією, хіба що ви схожі на борхесівського героя Фунесапам'ятливого, який нічого не забуває й приречений жити з тягарем необробленої інформації. (Довге життя йому не судилося).

Ось мій перший досвід ретроспективного викривлення: у дитинстві я запоем, хоч і несистематично, читав; перший етап війни я просидів у підвалі, ковтаючи найрізноманітніші книжки. Школу зачинили, з неба падали снаряди. Сидіти в підвалі було дуже нудно. Я вів свою війну з нудьгою і думав лише про те, що читати далі*, хоча треба сказати, що читати знічев'я, коли нема альтернатив, не так приємно, як із власного бажання. Тоді я хотів стати філософом (досі хочу), тому вирішив озброїтися думками інших філософів. Обставини спонукали до вивчення теоретичних і прикладних досліджень про війни й конфлікти. Я прагнув зазирнути за куліси Історії, збагнути принцип роботи колосального механізму, що продукує події.

Як не дивно, найбільше враження на мене справила книжка не мислителя, а журналіста: це був «Берлінський щоденник. Нотатки іноземного кореспондента, 1934–1941» Вільяма Ширера. Ширер працював радіокореспондентом, славу йому здобула книжка «Злет і падіння Третього Райху»**. Мене дуже зацікавив несподіваний погляд автора. Я вже читав праці Гегеля, Маркса, Тойнбі, Арона і Фіхте про філософію історії і думав, що більш-менш уявляю (наскільки це можливо з їхніх текстів), що таке діалектика. Зрозумів я небагато: хіба те, що історія має певну логіку, що все розвивається через заперечення (або протиставлення) так, що людство йде до вищих суспільних форм, — щось таке. Це дуже нагадувало філософствування про ліванську війну. Відповідаючи на дурне питання, які книжки «сформували моє мислення», я досі дивую

* Бенуа Мандельброт мав схожий досвід у дитинстві, тільки що на сорок років раніше. Він згадував Другу світову як довжелезні періоди нестерпної нудьги, яку переривали спалахи жаху.

** Вийшла друком у видавництві «Наш Формат». — *Прим. ред.*

людей тим, що Ширер (хай і ненавмисно) розповів мені головне про філософію, теоретичну історію і, далі покажу, про науку: я зрозумів різницю між прямими й зворотними процесами.

Як? Дуже просто: щоденник фіксував *події-як-вони-відбувалися*, а не заднім числом. Я нидів у підвалі, історія гриміла над головою (звук гармат не давали заснути всю ніч). Я, підліток, ходив на похорони однокласників. Катоки історії їхав по моєму життю не в теорії, і ось я читав про людину, яка теж спостерігала історію не з ложі бенеуар. Я намагався уявити майбутнє як фільм і зрозумів, що сюжет далеко не очевидний. Ще я зрозумів, що почни я колись писати про ці події книжку, вони виглядатимуть більш... *історичними*. Між до і після була величезна різниця.

Ширер писав свій щоденник, ще не знаючи про те, що станеться далі, коли доступну йому інформацію ще не було спотворено наслідками. Деякі ремарки автора були дуже красномовними, наприклад, про впевненість французів у тому, що Гітлер — явище швидкоплинне. Це пояснювало їхню непередбачуваність і швидку капітуляцію. Ніхто й гадки не мав про масштаби катастрофи.

Наша пам'ять дуже ненадійна, а щоденник фіксує факти по гарячих слідах. Він дає змогу зафіксувати безпосереднє відчуття й вивчати потім події у рідному контексті. Повторюся: найважливішим був сам спосіб опису подій, а не його літературні чесноти. Не виключено, що Ширер і його редактори могли схитрувати, адже книжка вийшла 1941 року. Як мені розповідали, видавництва охоче беруть гріх на душу й припасовують тексти до смаків аудиторії, замість того щоб достовірно передавати авторські думки й уникати ретроспективних викривлень. (Під «схитрували» я маю на увазі купюри в тексті: можливо, вони вилучили фрагменти, які не знайшли підтвердження в подальших подіях, і підсилили цікаві для публіки моменти. Редакторські правки можуть серйозно викривити текст, особливо коли автору щастить отримати «хорошого редактора»). Але знайомство з книжкою Ширера дало мені інтуїтивне розуміння механізмів історії. Люди, які жили напередодні Другої світової, напевно ж відчували, що насувається щось грандіозне. Ага, аякже*. Щоденник Ширера став тренінгом з динаміки невизначеності. Я хотів ста-

* Історик Ніл Фергюсон показав, що попри всі стандартні ознаки назрівання Першої світової війни, усі ці «зростання напруження» й «загострення кризи», сам конфлікт став цілковито несподіванкою. Невідворотність подій побачили тільки історики, та й то заднім числом. Фергюсон навів дотепний емпіричний аргумент: він подивився на ціни державних облігацій Британської імперії, які зазвичай залежать від оцінки інвесторами фінансових потреб уряду й падають, коли починає пахнути конфліктом, адже війна породжує великий дефіцит. Проте в цінах на облігації жодного натяку на війну не простежувалося. Крім усього іншого, це дослідження доводить, що аналіз цін дуже корисна штука для розуміння історичних подій. [У видавництві «Наш Формат» вийшли такі книжки цього автора: «Цивілізація», «Площі та вежі», «Еволюція грошей», «Імперія» та «Глобальний занепад». — Прим. ред.]

ти філософом, але й гадки не мав, чим філософи заробляють на життя. Тому я вдався до авантюри (точніше, авантюрних експериментів з невизначеністю) і почав гризти граніт математики й інших наук.

Освіта в таксі

Третій елемент тріади — прокляття навчання — поясню так. Я уважно спостерігав за своїм дідом, який обіймав посади міністра оборони, міністра внутрішніх справ, а в перші дні війни виконував обов'язки прем'єр-міністра. Попри високе становище, дід розбирався в сучасних подіях не краще за свого водія Михайла. Але, на відміну від діда, Михайл на все реагував словами «Бог його зна», визнаючи тим самим компетенцію і владу верховної інстанції.

Я помітив, що з розумних і освічених людей прогнозисти не кращі за таксистів, але була одна важлива відмінність. Таксисти не вважали, що розуміють більше за науковців і не претендували на роль експертів. Ніхто нічого не знав, але фахівцям здавалося, що вони знають більше за інших, тому що вони — еліта, а еліта завжди розуміє більше, ніж плебс.

Справа не тільки в знанні, інформація теж може бути сумнівним активом. Я помітив, що майже всі були в курсі подій до найменших деталей. Газети настільки мавпували одна одну, що чим більше ти читав, тим менше дізнавався. Але люди так ганялися за фактами, що читали кожен свіжий номер і слухали всі радіостанції підряд, ніби в наступних новинах скажуть щось важливе. Люди перетворювалися на енциклопедії: знали, хто з ким зустрівся, який політик що кому сказав і навіть з якою інтонацією («Він говорив якось тепліше, правда ж?»). А толку?

Групівщина

Під час війни в Лівані я спостеріг ще одну річ — журналісти схильні групуватися, причому не довкола однакових думок, а довкола однакових методів аналізу. Вони надають значення одним і тим самим обставинам і мислять реальність в однакових категоріях — це ще один прояв платонізму, прагнення розкласти все по полицках. Цю розумову заразу загострило те, що Роберт Фіск називає «готельним журналізмом». Якщо раніше журналісти зараховували Ліван до Леванту, тобто Східного Середземномор'я, то тепер він несподівано став частиною Близького Сходу, наче хтось переніс його ближче до пісків Саудівської Аравії. Острів Кіпр, що лежить за якихось сто кілометрів від мого рідного села на півночі Лівану, де кухня, релігія й звичаї дуже схожі на наші, раптом став частиною Європи (звісно, місцеве населення з обох боків піддали відповідній інформаційній обробці). Якщо раніше межа проходила між Середземномор'ям і не-Середземномор'ям, тобто між оливковою олією

і вершковим маслом, то у 1970 роки вона розділила світ на Європу і не-Європу. А позаяк межею призначили іслам, то ніхто не знав, куди зарахувати арабомовних християн (і юдеїв). Категоризація допомагає людям, але коли в категоріях починають бачити скрижалі завіту, а не умовності — чекай біди. Причина — оця розумова зараза. Візьміть сто незалежних журналістів, здатних аналізувати ситуацію самостійно, і отримаєте сто різних думок. Але журналістам не можна сильно відриватися від конкурентів, тому діапазон поглядів суттєво звужується — вони починають співати в унісон. Та що там Ліван, за будьмо. Тепер журналісти гуртом пишуть про «буремні вісімдесяті», ніби саме в це десятиліття сталося щось надзвичайне. А в період інтернет-буму кінця дев'яностих так само гуртом кричали, що нікчемні інтернет-компанії мають колосальні економічні показники й тому такі популярні*.

Якщо хочете зрозуміти, що я маю на увазі під умовністю категорій, подивіться на гарячі теми. Зустрівши наступного разу марсіанина, спробуйте йому пояснити, чому ті, хто виступає за аборти, водночас проти смертної кари. Або чому вважається, що оборонці абортів підтримують підвищення податків, але виступають проти сильної армії. Чому поборники сексуальної свободи мають бути противниками індивідуальної економічної свободи?

Ще в юності я завважив абсурдність таких категоризацій. Іронія полягала в тому, що в ліванській війні християни виступали за вільний ринок і капіталізм (журналісти сказали б за «праві ідеї»), а ісламісти стали соціалістами й заручилися підтримкою Радянського Союзу («Правда» називала їх «борцями за свободу», хоча пізніше, коли срср увів війська в Афганістан, уже американці шукали контактів із Бен Ладеном і його соратниками-мусульманами).

Найкращий спосіб показати довільну й заразливу природу категоризації — згадати, як часто в історії всі ці групи міняли полярність. Сучасний альянс між християнськими фундаменталістами та ізраїльським лоббі здавався немислимим інтелектуалу дев'ятнадцятого століття: християни тоді були антисемітами, а мусульмани оборонцями євреїв, яких вони не любили менше, ніж християн. Лібертаріанці вважалися лівими. Мене як спеціаліста з несподіванок зацікавив той факт, що якась випадкова подія змушує групу одних позицій вступати в союз із групою інших позицій, сплавляючи всі ці позиції в одну... до наступного (і несподіваного, аякже) розриву стосунків.

Категоризація — це завжди спрощення реальності. Це і є той самий платонізм, про який я писав у пролозі. Це він генерує Чорних лебедів. Будь-яке спрощення реальності загрожує вибуховими наслідками, адже виключає

* У розділі десятому ми побачимо, що наявність такого стадного інстинкту доводять кількісні тести. Вони показують, що в багатьох питаннях відстань між різними поглядами набагато менша за відстань між усередненим поглядом та істиною.

з поля зору деякі джерела невизначеності й диктує нам хибне розуміння світу. Наприклад, ви вважаєте, що радикальний іслам (та ісламські цінності) — ваш союзник у боротьбі з комунізмом, і починаєте підтримувати його адептів. Аж поки вони не спрямують два літаки на Мангетен.

Через кілька років після початку ліванської війни, коли мені було двадцять два і я вже вчився у Вортонській школі бізнесу, мене раптом осяяло думкою про «ефективні ринки». Прозріння полягало в тому, що неможливо отримати прибуток із цінних паперів, які вже ходять на ринку, бо ціни на них автоматично включають у себе всю можливу інформацію. Загальнодоступна інформація втрачає всякий сенс, зокрема для бізнесмена, адже вся вона вже «вбудована» в ціни. Те, що знають мільйони, не дасть вам ніякої переваги. Швидше за все, хтось із сотень мільйонів споживачів цієї інформації вже купив цікаві вам акції і таким чином підвищив ціну. Зрозумівши це, я повністю відмовився від газет і телебачення, що звільнило мені купу часу (година-друга на день — це сотня прочитаних книжок на рік, а з роками ви прочитаєте цілу бібліотеку). Це не єдина причина, з якої я раджу відмовитися від газет, є й інші переваги інформаційної дієти, я розповім про них далі. Попервах це був прекрасний привід не стежити за суєтою ділового світу, ідеальне алібі. Я не знайшов там нічого цікавого — це грубий, бундючний, жадібний, антиінтелектуальний, егоїстичний і нудний світ.

Місце дії

Я й досі не розумію, як людина, яка мріяла стати «філософом» або «дослідником філософії історії», опинилася у школі економіки, ще й у Вортонській. Там я збагнув, що не лише другорядний політик у маленькій країні (і його водій-філософ) не розуміє, що коїться у світі. Зрештою, люди в маленьких країнах і не мусять цього розуміти. Я побачив, що в одній із найпрестижніших бізнес-школ світу, у наймогутнішій країні всіх часів і народів керівники найпотужніших корпорацій розповідають нам про свою роботу — і, мабуть, теж нічого не розуміють. Це «мабуть» звучало мені як «очевидно». Я нутром відчував, наскільки важкі кайдани епістемологічної зверхності людини*.

Я знайшов своє поприще! Я займатимуся *неймовірною подією, яка несе серйозні наслідки*. Концентрація везіння вводила в оману не тільки імпазантних, накачаних тестостероном корпоративних босів, а й дуже освічених людей. Коли я це усвідомив, мій Чорний лебідь став птахом про знання й науку, а не про щасливих і нещасливих бізнесменів. Моя ідея полягає в тому, що деякі академічні побудови не тільки не годяться для реального життя, бо при-

* Тоді ж я збагнув, що сила американської системи вільного ринку і полягає в тому, що керівникам компаній не обов'язково розуміти, що відбувається.

меншують значення малоймовірного і тим самим спонукають його ігнорувати, а й бувають шкідливими, бо можуть накликати Чорного лебедя. А це вже не помилка в класифікації птахів на екзамені з орнітології. Я побачив у своїй ідеї потенціал.

НА ЧОТИРИ КІЛОГРАМИ ПІЗНІШЕ

Дев'ятнадцятого липня 1987 року, через чотири роки після закінчення Вортонської школи (набравши відтоді чотири кілограми), я повертався з інвестбанку «Креді Свіс Ферст Бостон», що на Мангетені, додому на Верхній Іст-Сайд. Ішов я повільно, бо голова кипіла.

Того дня я став свідком фінансового нокауту: найбільшого обвалу ринку в (сучасній) історії. Ще болючішого тому, що припав він на часи, коли ми повірили в здатність економістів-пустодзвонів, озброєних шахрайськими рівняннями й «кривими нормального розподілу», забезпечити ринок від потрясінь, або як мінімум їх передбачити й стримати. Обвал навіть не був реакцією на якісь конкретні новини. Жодних ознак біди напередодні — припусти я щось подібне, мене назвали б божевільним. Це був типовий Чорний лебідь, але тоді я ще не придумав йому назви.

На Парк-авеню я зустрів Деметрія, колегу по роботі. Щойно ми привіталися, як у розмову безцеремонно вклинилася якась стурбована жіночка: «Ей, ви часом не в курсі, що відбувається?». У людей довкола були ошелешені обличчя. Перед тим я бачив, як кілька дорослих чоловіків тихо плакали в торговому залі «Ферст Бостона». Я цілий день провів в епіцентрі подій: приголомшені люди метушилися, мов метелики у світлі фар. Коли я повернувся додому, подзвонив мій кузен Алексіс і сказав, що його сусід наклав на себе руки, вистрибнувши з вікна квартири. Картина була вже схожа не на масове божевілля, а на Ліван, лише в якомусь кривому дзеркалі: переживши і те і інше, я переконався, що фінансовий крах може деморалізувати більше, ніж війна (тільки подумайте: фінансові втрати й пов'язане з ними приниження можуть підштовхнути людину до самогубства; війна на таке не здатна).

Ця піррова перемога мене лякала: в інтелектуальному плані я переміг, але боявся, що моя правота знищить усю систему. Я не хотів бути аж *настільки* правим. Завжди пам'ятатиму покійного Джімі П., який спостерігав, як тане його капітал, і напівжартома благав ціну на екрані зупинитися.

Але в той момент я усвідомив, що мені начхати на гроші. Мене охопило дивне відчуття, нічого подібного я більше в житті не відчував: трубний глас просигналив мою *правоту*, ще й так гучно, що в мене аж кістки завібрували. Це було фізичне відчуття — суміш радості, гордості й жаху.

Я почувався відомщеним. Але в якому сенсі?

На перших курсах Вортона я зацікавився точною, але незвичайною цариною: як робити вигідні ставки на рідкісні й несподівані події, які ховаються в *платонівській складці* й уважаються «неймовірними» з погляду «фахівців»-платонізаторів. Нагадаю, що платонівська складка — це місце, де наші уявлення про реальність з нею розходяться, але ми про це ще не здогадуємося.

Я швидко опанував «кількісні фінансові методи» й став одночасно квант-аналітиком і трейдером. Квант-аналітик — це вчений-технолог, який проганяє фінансові (або соціально-економічні) дані через математичні моделі невизначеності й перевіряє комплексні фінансові інструменти. Правда, я був квант-аналітиком навпаки: вивчав вади й діапазони цих моделей і шукав *платонівську складку*, де вони перестають працювати. Я також займався реальним трейдингом, а не просто балачками, що невластиво квант-аналітикам, бо їм не дають ризикувати, адже їхнє завдання — аналіз, а не ухвалення рішень. Я цілком усвідомлював, що не здатен прогнозувати ринкові ціни, але й інші були не здатні, тільки не розуміли цього, або не усвідомлювали масштабів ризиків. Більшість трейдерів вихоплює монетки з-під паровоза, сильно ризикуючи потрапити під колеса, але при цьому сплять янгольським сном і нічого не підозрюють. Моя робота могла сподобатися лише тим, хто ненавидить ризик, бачить ризик і розуміє, що ні чорта не розуміє.

Між тим технічний багаж квант-аналітика (суміш прикладної математики, інженерії й статистики) на додачу до активної трейдерської практики виявився дуже корисним для людини, яка мріяла стати філософом*. По-перше, коли кількадесят років займаєшся емпіричним аналізом великих масивів даних і на основі отриманих результатів ухвалюєш ризиковані рішення, то одразу помічаєш у структурі світу елементи, що їх не бачать зашорені й залякані «мислителі»-платоніфікатори. По-друге, навчаєшся мислити системно й дисципліновано і не грузнеш у деталях. Зрештою, доходиш висновку що і філософія історії, і епістемологія (філософія знання) невіддільні від емпіричного аналізу часових рядів даних, тобто послідовності чисел у часі; це ніби історичний документ, тільки з цифрами замість літер. А на комп'ютері обробляти числа дуже легко. Аналіз історичних даних свідчить про те, що історія рухається вперед, а не назад, і що в реальності вона складніша, ніж на сто-

* Я спеціалізувався на складних фінансових інструментах, так званих деривативах, які вимагають вищої математики, але й не прощають помилок. Цей предмет здався мені настільки новим і привабливим, що я захистив з нього дисертацію. Завважте, що я не міг побудувати кар'єру тільки на ставках проти Чорних лебедів — це надто небезпечно. З іншого боку, я знав, як їх уникнути й захистити портфель від великих втрат. Тому, щоб не залежати від випадковостей, я зосередився на технічних шпаринах між складними інструментами й вивчав їхній корисний потенціал, не підставляючись під рідкісні події, доки ці шпарини не зникли в результаті професійного росту моїх колег. Пізніше я знайшов простішу (і менш ризиковану) нішу й займався перестраховкою великих портфельів від Чорного лебедя.

рінках хроністів. Завдання епістемології, філософії історії і статистики — пізнати суть історичних подій, дослідити механізм, що їх породжує, і відділити закономірності від випадковостей і збігів. Усі вони апелюють до проблематики знання, але розташовуються, так би мовити, у різних корпусах однієї інстанції.

Формула незалежності

Тієї ночі, 19 жовтня 1987 року, я проспав дванадцять годин.

Я не міг поділитися відчуттям тріумфу з друзями, які так чи інак постраждали від падіння ринку. У ті часи бонуси були куди менші нинішніх, але якби мій роботодавець «Ферст Бостон» і фінансова система загалом протрималися до кінця року, я отримав би свою крихту. Іноді життя підказує: «тепер пошли в дупу їхні гроші»; і смисл цього грубуватого вислову такий: тепер ти можеш жити, як вікторіанський джентльмен, не обтяжений потребою ходити на службу. Це щось типу психологічної подушки: сума не настільки велика, щоб зробити вас розбещеним мажором, але достатня, щоб займатися, чим душа забажає, не переймаючись зарплатнею. Це захищає від розумової проституції й звільняє від зовнішнього тиску, будь-якого тиску. (Незалежність — поняття відносне. Я й досі дивуюся, як часто астрономічні доходи перетворюють людей на лакеїв своїх клієнтів і роботодавців, бажання заробити ще більше пожирає їх і змушує запобігати). Цей фінансовий бонус, хай за мірками цеху й не дуже великий, вилікував мене від фінансових амбіцій. Мені щоразу ставало соромно, коли я відволікався від учених занять заради матеріальних благ. Завважте, що фраза «йдіть у дупу» набуває особливого смаку, коли можеш сказати її до того, як покладеш телефонну трубку.

У ті часи трейдери, втративши гроші, мали звичку трощити телефони. Хтось ламав крісла, столи чи щось подібне — аби шум стояв. Якось на чиказькій біржі один трейдер кинувся мене душити, його ледве відтягнули аж чотири охоронці. Його розлютило те, що я нібито заліз на «його територію». Хто ж добровільно полишить таке миле середовище? Поміняти його на обіди в обшарпаному університетському кафетерії? На компанію снобів, які обсмоктують кафедральні інтрижки? Та ні, дякую. Я залишився (і лишаюсь) квант-аналітиком і трейдером, але організував своє життя по-іншому: працював по мінімуму, але інтенсивно (і з інтересом), зосереджувався лише на високотехнологічних аспектах, не ходив на «ділові зустрічі», уникав товариства «успішних людей» і людей у краватках, які не читають книжок, і кожен четвертий рік присвячував заповненню прогалин у своїй науковій і філософській освіті. Щоб виносити цілісну концепцію, я мав стати фланером, професійним мислителем, сидіти у кав'ярнях, гуляти без повідця, прив'язаного до робочого столу і якої-небудь установи, спати досхочу, читати запоем і ніко-

му нічого не пояснювати. Я шукав спокою, щоб крок за кроком збудувати на фундаменті ідеї про Чорного лебедя цілу філософську систему.

Філософ із лімузина

Ліванську війну й обвал ринку 1987 року я сприймав як явища одного порядку. Мені було ясно, що у свідомості кожної людини існує «сліпа зона», яка заважає побачити справжню роль подібних подій: люди або не здатні побачити цих мамонтів або миттєво забувають про них. Відповідь напрошувалася сама собою: це психологічна, чи навіть біологічна, *сліпота*; проблема не в природі подій, а в тому, як ми їх сприймаємо.

Цю автобіографічну прелюдію я закінчу такою історією. Я не мав якогось конкретного заняття (крім повсякденної рутини) і не прагнув мати. Коли на вечірках мене питали, чим я заробляю на життя, мені завжди кортіло відповісти «я — скептик-емпірик і читач-любитель, одержимий однією ідеєю», але для простоти казав, що працюю водієм лімузина.

Якось під час перельоту через Атлантику мене пересадили в перший клас поруч із рішучою на вигляд жінкою у дорогому одязі й розкішних прикрасах. Вона весь час жувала горішки (мабуть, сиділа на низьковуглеводній дієті), пила тільки «Евіан» і читала європейський випуск «Вол-стріт джорнала». Вона все рвалася заговорити до мене ламаною французькою, бо я читав (по-французьки) книжку соціолога і філософа П'єра Бурдьє, у якій, за іронією, йшлося саме про знаки соціальних відмінностей. Я відповів їй (англійською), що працюю водієм лімузина й гордо завважив, що вожу тільки «найвишуканіші» машини. Політ минув у холодній напруженій тиші, та я хоч спокійно почитав.